

Triumf og Tragedie

Ved lektor Leo Tandrup's forsvar af sin disputats »Mod triumf eller tragedie, en politisk-diplomatisk studie over forløbet af den dansk-svenske magtkamp fra Kalmarkrigen til Kejserkrigen med særligt henblik på formuleringen af den svenske og især den danske politik i tiden fra 1617 og især fra 1621 til 1625« den 16. november 1979 var de officielle opponenter professorerne dr. phil Svend Ellehøj og dr. theol. Troels Dahlerup. Manuskriptet til sidstnævntes opposition udgives her, idet det alene har været underkastet en lettere redaktion med tilføjelse af enkelte henvisninger, supplerende noter (i doktorandens forkortelsessystem) m.v.

Højtærede dekan, højlærde professores, vellærde doctores, ærede tilhørere, kære præses:

Det turde ikke være noget under, at den nordiske udenrigspolitik i 17. århundrede til nu fortrinsvis er betragtet fra *svensk* synspunkt, da som bekendt den århundredlange magtkamp rigerne imellem resulterede i, at Sverige opnåede sin internationale storhedstid, i høj grad på Danmarks bekostning.

Og med den bagklogskab, der jo alle dage har kendetegnet historikerne, har dansk forskning i meget høj grad sat sig til opgave at redegøre, *hvorfor* det nødvendigvis måtte gå så galt, og – ud over ved detaljerede indenrigsstudier at opgøre *regningen* for den således totalt fejlslagne politik – følgelig lede efter *syndebukke*; d.v.s. at i samme grad Christian IV's imponante person har præget billedet, har nyere kritisk forskning tildelt ham et dertil svarende *ansvar*, eller i præses' vel moralsk prægede terminologi: *skyld!*

Det turde i ganske særlig grad være dette imponerende værks mål at gennemføre en uhyre detaljeret analyse af, såvel hvilken politik den ansvarlige regering *søgte* at føre som de nærmere mål og midler, og først efter at dette er gjort, forsøge en vurdering af, hvorvidt denne politik nu på forhånd var så umulig, som de velkendte resultater (Lutter am Barenberg m.m.) kunne forlede os til at tro.

Som værket falder i to bind, er det i ikke ringe grad bygget op over *to* motiver; efter en kyndig introduktion, der fører os viden om på den europæiske arena, og en ligeså detaljeret personskildring af hovedaktørerne, kongerne, deres nærmeste rådgivere og specielt rigsråderne, kon-

centrerer første bind sig om fyrsternes kappestrid frem til 1621, det for præses afgørende år, hvor begge opnåede delresultater, henholdsvis Bremen stift og Riga. Medens andet bind går over til den nu stedse mere direkte konfrontation imellem Danmark og Sverige, den optrapning, der resulterer i Knærødmødet 1624, og – endnu en central tese hos præses – da Christian her måtte gå på tilbagetog over for sin heldigere fætter Gustav Adolf, genoptog han sin »ligevægtspolitik«, der nu førte ham direkte ind i Trediveårskrigen.

Jeg skal med det samme medgive præses, at hans velskrevne værk med stor stilistisk effekt og ikke ringe pædagogisk virkning *sidestiller* Gustav Adolfs livlandske politik (der 1621 kulminerer med erobringen af Riga) med Christian IVs opnåelse af koadjutoriet i Bremen for sin mindreårige søn Frederik (nærmest ved et tilfælde 1648 = Frederik III).

Samtidig redegør præses detaljeret og korrekt for den helt forskellige *baggrund* for de to landes udenrigspolitik: Af dynastiske årsager var og blev kampen imod Polen for Gustav Adolf og hans tilhængere en *eksistenskamp*, da den legitime konge faktisk var katolikken Sigismund af Polen, hvis eventuelle genkomst turde medføre enorme problemer for såvel de overlevende svenske højadelmænd (der ikke forlængst var likvideret under borgerkrigene) som for den lutherske kirke; ja, når alt kom til alt, kunne selv Christian IV ikke for alvor få sig selv til at basere en eventuel antisvensk politik på samarbejde med den katolske Vasa-linie i Polen!

Her overfor stod det lykkelige Danmark uden problemer, der turde tåle sammenligning hermed; diverse sundtoldsproblemer, Balticum- og Nordhavsdominium (dette sidste spiller en højst beskeden rolle bogen igennem), d.v.s. at for mange danske turde det vigtigste være at *bevare* det vundne og ikke løbe nogen risiko for at sætte positionen på spil ved udenrigspolitisk hasard (jfr. I s. 107).

Jeg er ikke *helt* overbevist om, at præses i sin skildring af det udenrigspolitiske forløb fuldt ud har taget konsekvensen af den helt forskellige udgangssituation for de to parter i kappestriden.

Præses har forsynet sit værk med et storartet *kortmateriale*; men det kan være farligt at kigge på kort (jfr. s. 16 i II »et blik på kortet«), hvis man indlæser moderne problematik og terminologi (I s. 63: »de geopolitiske tilstande«); jfr. så ofte præses omtaler: Elb-Weser-området, – regionen, flodmundingerne etc. etc., d.v.s. insinuerer en række strategisk-toldpolitiske aspekter, der langt fra alle finder *sikker* dokumentation i det primære kildemateriale.

Netop med hensyn til Bremen stift (hvis erhvervelse præses konse-

kvent anser som et forsøg på at opnå *ligevægt* over for det i øst ekspanderende Sverige) turde det – ikke mindst efter den senest udkomne bog om dansk udenrigspolitik i *Nyere Tid*¹ (under Christian III) – være klart, at lande, der som Danmark 1494 havde fastslået udelelighedsprincippet, havde et presserende yngresønneproblem, og allerede fra 1544 ses Christian III ude efter netop Bremen-koadjutoriet. Og som de af hans brødre, der ikke kunne forsørges i det stedse mere opdelte Slesvig-Holsten, systematisk søgtes placeret i Slesvig og Hildesheim stifter, sendtes hans søn Magnus til Øsel-Kurland *stift* (jfr. DNT III, s. 435).

Men da sker det langt fra usædvanlige, at dynastiets hovedlinie har så få sønner, at man f.eks. ca. 1587 kan engagere sig i den sønderborgske sidelinies Strassburg-planer² (og takket være slægtskabet med Mecklenburg erhverve sig det i øvrigt ret betydningsløse Schwerin stift til en dansk prins). Derimod myldrer det længe med sønner blandt de gottorpske fætre, hvis forhold til Danmark endnu var såre »familiært« – i hvert fald må man ikke falde i den grøft af historisk bagklogskab allerede nu at tildele Gottorperne den traditionelle rolle som »den forræderiske fjende«; helt korrekt meddeler præses, at under det spændte forhold til Danmark kaldte Karl IX sin oldenborger-hustru for »du jutte-kone«, d.v.s. danskvenlig, *idet* hun var en Gottorper (I s. 300).

Det virker, som om først Christian IVs enorme potens igen skaber problem vedrørende de yngre sønners forsørgelse, og – forekommer det mig – herved skabes uundgåeligt et konkurrenceforhold til de gottorpske slægtninge, især da hertug Johan Adolfs død 1616 igen rejser koadjutorproblemer i det Bremen stift, som denne linie efterhånden var begyndt at betragte som et naturgivent secundogenitur.

Indtil da viser kilderne – og de er mange (jfr. I s. 153 samt DNT og Egh.Br.) – Christian som den rare onkel, der altid er rede til at komme sine talrige (især kvindelige) slægtninge i Nordtyskland til hjælp, det være sig m.h.t. mændenes ekstravagancer eller de vanartede sønners opdragelse. Men fra ca. 1616 – præses' eget udgangspunkt (I s. 240) – slår han tilsyneladende pludselig om, og fra den vennesele, evigt hjælpsomme optræder han nu som den rige mand, der strækker armene ud efter den fattiges eneste lille lam.

Jeg finder en traditionel dynastipolitik mest slående over for det Bremen stift, hvor efter alle regler den designerede arvtager (d.v.s. koadju-

1. Martin Schwartz Lausten: Religion og Politik (1977).

2. Se herom Erik Kroman: Hertug Christian af Sønderborg-Ærø, i Festskrift til Johan Hvidtfeldt (1978) s. 291-302.

tor) burde have været Johan Adolfs søn Adolf (i øvrigt Christian IV's egen nevø), over for hvem Christian pludselig spiller »den onde onkel«. Nu er intet argument for groft, som f. eks. (I s. 271 ff.) over for kejserhoffet at erklære slægtningene for kalvinister³ (og følgelig statsretsligt uacceptable som stiftsadministratorer); thi Christian vidste naturligvis bedre end nogen anden, at netop svogeren Johan Adolfs (påståede) kryptokalvinisme havde ført til, at han var blevet unddraget enhver indflydelse på sine egne børns opdragelse! (DBL).

Og da det per fas et nefas omsider i 1621 lykkes Christian at få sin egen søn (Frederik) anbragt i koadjutoriet her, melder den med rette harmfulde Adolf sig i kejserens tjeneste, og minsandten om han ikke falder som kejserlig oberst ved selveste Breitenfeld 1631! (DBL). Om nogen har lagt grunden til det gottorpske spørgsmål, turde det sandelig være Christian IV (jfr. antydningen, I s. 90).

Men sådan *må* det ifølge præses ikke være; ivrigt *postulerer* han gang på gang, at Christian IVs politik *ikke* var den sædvanlige dynastiske (spec. I s. 240 med note 37, der henviser til s. 91). Jeg skal indrømme, at intet er vanskeligere at skelne imellem end »påstande, motiver og årsager«; præses har truffet et *valg*; men hans redelige fremstilling tillader os gang på gang at dvæle ved alternativet!

Sikkert ikke med urette fremhæver præses, at udgangspunktet 1616 også er det år, den vise gamle kansler Christian Friis-Borreby dør (den sidste af Johan Friis' elever), medens efterfølgeren i embedet Chr. Friis-Kragerup – hans mange gode egenskaber ufortalt – aldrig formår tilsvarende at sætte sig i respekt hos majestæten (I s. 132).⁴

Jeg må dog gøre opmærksom på, at allerede (5. april) 1615 henvender Christian IV sig til sit rigsråd vedrørende sit yngresønneproblem (vist et pengespørgsmål, parallelt til brudeskat? jfr. Egh.Br. s. 87), et moment, der mærkeligt nok er helt fortiet af præses (mødet omtales dog i note 17 til I s. 236).

At man kun dårligt kan basere en stiftspolitik på en målbevidst strategi (eller omvendt), ses ikke mindst af, at den nødvendigvis må bero på et samspil mellem disponible yngre sønner og belejlige dødsfald. Og netop

3. Det er dog mindre korrekt at gengive Laursens (DNT III s. 443 note 2): »Der gjordes fra dansk Side gældende i Wien, at Hertug Adolf var Calvinist« med et kategorisk: »Hertug Adolf var nemlig kalvinist«.

4. Derfor burde præses alligevel ikke (1618) have karakteriseret kansleren som »endnu gul om næbbet« (I s. 282), da henvisningen (Egh.Br. s. 135) klart dokumenterer Christian IVs trang til undskyldninger, således primært, at statholderen Breide Rantzau lige var død.

frem til 1616 dør en stribe af Christian IVs wolffenbüttelske slægtninge (DNT III s. 585 f.), der i den grad decimeres, at man 1616 nødtvungent må sætte »der tolle Halberstadter« ind (vel ikke mindst for at hindre, at fætrene af Lüneburg-linien skulle komme til?). Grenens mandlige overhoved Philip Sigismund leder derfor med lys og lygte efter en værdig arvtager til sine stifter Osnabrück-Verden, og da hertugenken, hans svi-gerinde Elisabeth, er Christian IVs egen søster, ligger emnet Frederik lige for (jfr. DNT III s. 436).

Hvad der specielt gør en kritisk stillingtagen til præses' »strategiske« Bremen-tese så vanskelig, turde være hans ophøjede ligeegyldighed for, hvad *Bremen* egentlig er:

I 1. bind (s. 80) startes der geopolitisk med »Elb-Weserområdet«, og s. 250 fastslås, at bestræbelserne gik ud på (gennem koadjutoriet) at opnå en *magtposition* ved Weser og Elben (som en nødvendig kompensation for den svenske fremgang ved den østlige Østersø). Men først s. 271 erindres der om, hvor komplicerede forholdene i Nordtyskland var, idet *kapitlet* i Bremen forhandler sammen med rådet i *Bremen*, hvorved det på det nærmeste forudsættes, at læseren er ganske klar over, at ærkestift og den de facto rigsstadsselvstændige hansestad er to (2) højst forskellige faktorer (og hvor det vel især måtte være *staden* Bremen, der toldpolitisk kunne tænkes at spille en rolle svarende til Hamburgs ved Elben).

Vel hedder det (I s. 279) at Christians gesandt i England skulle ventile-re reaktionen på en eventuel dansk besættelse af *staden* Bremen (som mirabile dictu kaldes *nøglebyen* i stiftet, hvor den knap nok lå geografisk set, i hvert fald ikke politisk-juridisk); men (jfr. note 23-24 hertil) in-struktion og ordrer kendes ikke, *indholdet* rekonstrueres på basis af Eng-lands ængstelse for følgerne af Christians aktivisme.

Endelig (s. 292) oplyses vi omsider om, hvad *Bremensagen* egentlig er; at det hele blot gjaldt *koadjutoriet*, d.v.s. at få gjort den umyndige Frede-rik til sin gottorpske onkels *designerede* efterfølger (og denne levede som bekendt til 1634); d.v.s. at når danske kilder direkte nævner *Bremen* i sådan sammenhæng, er der selvfølgelig tale om ærkestiftet, modsat præ-ses' konstant udflydende-insinuerende »Bremen-sagen«, »Elb-Weser-re-gionen« og grovest (I s. 356), hvor herredømmet i ærkestiftet fortsætter med et »og dermed i Elb-Weserregionen« (hvilket sidste *ikke* står i kil-derne).⁵

5. Vi kan her sammenligne med Hamburg, hvor de holstenske hertuger faktisk havde visse »historiske« rettigheder. Stillet over for Christians emsighed bliver selv kejseren nervøs og ophører de jure staden til virkelig rigsstad 1618 (I s. 357); men de kloge købmænd

Sprogligt helt umuligt bliver det s. 362, hvor ærkebispens støtter Bremens udenrigspolitik (d.v.s. at staden støttes af stiftet), og netop her finder vi præses' kildegrundlag, der *ikke* skyldes et primært (dansk) kilde-materiale, men som bygger på, at nabomagterne *tillagde* Christian allehånde skumle bagtanker ved hans energiske stiftspolitik!

Allerede 1618 (I s. 293) havde Christian IV lovet Nederlandene *ikke* at blande sig i Bremen stifts indre anliggender; og så sent som 1621 under de nederlandske forhandlinger betoner den danske kansler (I s. 429), at »naboernes skinsyge mistænkeliggørelse af Christians hensigter med strømmene (d.v.s. Elb-Weser) var urigtig; hvad kongen ville, var at sikre sine sønner kongeligt underhold«, d.v.s. secundogeniturer! Et partsindlæg, som præses på forhånd anser for camouflage; men vanskeligheden ved diplomatisk historie er vist, at diplomater oftere, end historikere gerne vil tro, taler sandhed – men naturligvis ikke altid *hele* sandheden.

Atter (I s. 440 f) tales der om Nederlandenes *frygt* for Christians eventuelle planer (f.eks. ligefrem at inkorporere stiftet i kongens riger og lande), hvor det nok en gang fra dansk side betones, at man *ikke* agter ændringer i dets forfatning og statsretlige stilling. Kort sagt, bygger præses' teori ikke på hans »geopolitiske visioner«, der alene underbygges af udlandets ængstelse (og med total underkendelse af de ret entydige danske kilder)?

En logisk konsekvens af præses' teori bliver, at da Christian 1621 endelig når målet: at få den endnu umyndige Frederik placeret som *designeret* efterfølger i Bremen ærkestift, »Var vilkårene --- blevet strenge« (I s. 483 ff.). Jeg kan ikke se rettere, end at Christian opnår lige nøjagtig det, han efter gængs praksis kunne forvente: en »venteposition« for den lille søn, med løfte om sædvanlig håndfæstning til domkapitel og stænder, altså en situation, som »legitimisten« Christian (se I s. 99) selv kendte det hjemmefra. Det er i hvert fald påfaldende, at da det 1623 – ved Philip Sigismunds død – faktisk lykkes at få Frederik reelt placeret i Verden stift (med formynderregering etc.), spises dette *vitterlige resultat* (d.v.s. forsøgelse af en søn med et beskedent secundogenitur) af med få henkastede linier (således II s. 157). Mere er sagen ikke værd, da der ikke er en antydning af geopolitiske visioner at spore.

Disse efter præses' opfattelse ret magre resultater kan dog hen imod

---

venter med at indtage deres plads på den tyske rigsdag, indtil den gottorpske mageskiftetraktat er i hus (Gebhardt: Handbuch der deutschen Geschichte II s. 780f., 2. udg. 1970); d.v.s., at såvel Bremen som Hamburg – disse to endnu selvstyrende »rigsdele« – morsomt nok først opnår sæde på rigsdagen temmelig kort tid, før den ophører med at eksistere.

slutningen (II s. 477) skildres således, at Christian »med dygtighed og for ret små midler« havde opbygget »en magtposition i det magtvacuum i Nordvesttyskland« etc., medens vi i 1. bind (s. 483 f.) vel nærmest må kalde kongen resigneret. Hvad angår de »ret små midler«, kritiseres Laursen (note 6 til s. 484) for at tale om »store bekostninger«, medens præses (i linie 5 f.) dog her taler om »et ikke helt ubetydeligt beløb«. Da omkostningernes størrelse således også for præses turde være relativ, kunne han da have antydnet beløbet, der for Bremen + Verden tilsammen må have nærmet sig en halvanden tønde guld.⁶

Nok hævder præses (I s. 271), at Christian IV kunne have besvær med sine prioriteringer; men hvis han virkelig – som præses – fandt, at opnåelsen af Bremen-koadjutoriet (for den umyndige Frederik) kunne paralleliseres med Riga, da forekommer mig hans (Christians/præses?) virkelighedssans truet.

Riga er en sejr, en erobring af en fæstning, en by med betydelig handel og deraf flydende toldindtægter. Ikke nok hermed, næppe er byen erobret, før den skal sende repræsentanter til Sveriges rigsdag (I s. 485), og ikke blot får det svenske rigsråd således sit myndighedsområde udvidet, men der uddeles donationer i Livland til den svenske adel (II s. 101, jfr. I s. 510), for hvem den aktive krigspolitik i stedse højere grad synes at være en økonomisk nødvendighed.

Helt modsat har Danmark og det danske rigsråd *ingen* interesser i Nordtyskland – tværtimod kunne man fristes til at sige, idet den vigtigste handelspartner var de stedse mere skeptiske Nederlande. Flensborg får f. eks. ikke del i de danske toldprivilegier i (svensk) *Balticum*, da byen jo *ikke* ligger i Danmark (I s. 374). Og at Christian selv måtte have været klar over, hvor ringe interesse hans rigsråd havde i hans (private, dynastiske) nordtyske politik, ses af, at han såvel 1604 som 1611 (I s. 89 med note 5) havde lovet det, at eventuelle erobringer (d.v.s. i Sverige) skulle komme under rigsrådets myndighed, modsat Nordtysklandspolitikken, hvor præses dog indser den rolle, de manglende incitamenters kunne spille for rigsrådets passivitet (I s. 106 f. modsat f.eks. s. 92).

Hvad præses forlanger af det danske rigsråd, er jo i virkeligheden, at det blindt skal vælge hans (Christians/præses') udenrigspolitik, uanset at rådets myndighed i hvert fald indirekte kunne blive stærkt svækket deraf,

6. Laursen nævner (DNT III s. 475) 56.000 rdl. foruden ca. 6.000 rdl. diverseudgifter samt selve det diplomatiske spils almene omkostninger, hvortil skal lægges 4.700 rdl. årligt til Philip Sigismund. Endvidere synes Verdens erhvervelse at have kostet henved 65.000 rdl., jfr. E. Ladewig Petersen: Christian IVs pengeudlån til danske adelige (1974) s. 53.

et »selvmordsalternativ«, som turde være lige vel meget forlangt af en konstitutionel forsamling.

Min ærede kollega førsteopponenten har allerede berørt præses' geopolitiske visioner specielt med henblik på Gotland og Øsel.⁷ Men hertil kommer en såre tvivlsom samling udsagn om Kurland (se hertil specielt kortet forrest i bind II), hvor (II s. 74) Vindau og Libau benævnes »ret betydelige havnebyer« (vist skjult citat efter Sveriges Krig II s. 177). Det kan kun være præses' uafledelige kredsen om dominiepolitik, baser, strategiske støttepunkter o.s.v., der helt lader ham glemme, hvad man kan lære af Gustav Adolfs yderst realistiske strategi.

Mitau er bestemt ikke »nøglen til Kurland« (II s. 74); thi rent bortset fra at dette polske vasalhertugdømme de jure var opdelt i en østlig (og svenskfjendtlig) del og en vestlig (prosvensk) del, ses Gustav Adolf aldrig at vove eksperimenter ud på den egentlige kurlandske halvø. Da jeg stoler mere på øvede strategers handlinger end på præses' geopolitiske visioner, kan jeg ikke forklare det på anden måde end ved henvisning til, at da russerne i oktober 1944 på en gang nåede frem til såvel Riga som Memel, lod de klogeligt hele den kurlandske halvø ligge (hvorfor den kapitulerede så sent som 8. maj 1945). Mon ikke selve terrænet afgiver tilstrækkelig forklaring?

Hvorledes skal man da forklare det svenske felttog ind i det halvneutrale Kurland? Da donationer m.m. klart viser, at Sverige agter at beholde Livland, turde dette naturligvis bedst forsvares på *fremskudt* territorium, d.v.s. et forsøg på at undgå fjenden i eget land, en politik, der således bl.a. varetog den svenske højadels godsejerinteresser.

Modsat kaldes den danske adel bogen igennem *pacifistisk* (et udtryk, der hos præses har stærkt pejorative undertoner); jeg ville i og for sig gerne give præses ret; men jeg har svært ved at godtage en argumentation, der dels hævder, at det skyldtes ønsket om »at udnytte 1610-årenes gunstige konjunkturer« (I s. 236), dels at »den danske adels økonomiske situation --- var stærkt forværret« i løbet af 1620'erne (II s. 177, jfr. s. 163), ja nu tales der (I s. 510) ligefrem om »det kriseramte storlandbrug«.⁸

7. Overfor præses' yndlingsudtryk som »operationsbaser« (I s. 63), »øbastioner« (II s. 344 o.o.), »østbastioner« (II s. 499) og »fremskudte bastioner« (I s. 408) må jeg henviser til den udmærkede Anders Svensson (Tandrup s. 495), der konstaterer, at »Gotland og de andre ølande« savner vinterhavne; d.v.s. at deres strategiske værdi turde være yderst ringe, om end de vel juridisk set kan spille samme rolle for Balticum-dominiet som f. eks. atlantehavsklippen Rockall p.t. gør for Storbritanniens søterritorium.

8. Det er så meget mere ironisk, som den vitterlige *likviditetskrise* først i 1620'erne skyld-

Men idet jeg således – i ikke ringe grad på præses' eget materiale – må stille mig ret skeptisk over for hovedtesen i 1. bind, må jeg også i forbifarten anke over, at der i de i øvrigt meget konstruktive oversigter over hele det diplomatiske spil findes adskillige besynderligheder.⁹

Og nok skal jeg snart vende mig til præses' dygtige behandling af de talrige konfrontationer mellem Christian IV og hans rigsråd; men desværre må jeg også i en sådan sammenhæng anholde hans geopolitiske visioner (I s. 411): Her omtales rigsrådets betænkning af 1620 om sikkerhedspolitik gennem *forbund* således: »Derimod er der grund til at bemærke, at det var Pommern-Wolgast og Pommern-Stettin, som rådet af alle nordtyske stater lagde størst vægt på ---«. Først i anden række nævnes Mecklenburg, og »først når disse forbund var i orden« skulle man henvende sig til welferne (Braunschweig og Lüneburg) og »sluttelig« til Sachsen, hvilket i anden sammenhæng (Erslev I s. 304) viser sig at betyde den nedersachsiske Kreds.¹⁰

Denne side 411 rummer så mange visioner, flodmundinger, dominier m.m. (ja, selveste rigsrådet er ligefrem ved at blive ekspansionistisk), at det her er nødvendigt at kaste et blik på kortet (bagest i 2. bind) og sammenholde dette med originalteksten hos Erslev (I s. 282, jfr. s. 304); som følge af kongens direkte spørgsmål (Erslev I s. 278 f.) må rådet begynde med at omtale England; men derpå opregnes Rusland (Polen overspringes, da dette i den senere tekst »ingenlunde er rådeligt at tractere med«), Pommern (der ved præses' stilistiske dublering får forøget vægt), Mecklenburg, Lüneburg, Brunsvig, Sachsen (utvivlsomt den Nedersachsiske kreds, om end det hos Erslev s. 283 udmærket godt kunne være Lauenburg) og de unirte Nederlande! Kære præses, er der ikke tale om en simpel geografisk opregning fra øst til vest? Teksten indeholder for mig at se ikke ét ord om en strategisk begrundet prioritering.

Ellers skal det i almindelighed siges, at præses læser godt og får meget

---

tes, at Christian IV trak sine betydelige lån til danske adelige hjem, se Ladewig Petersen op. cit., spec. s. 90 ff.

9. Ikke engang i registeret er »Les Grison« (tilmed alfabetiseret under *Les*) forklaret med det Graubünden, hvor der vel tales tre (3) sprog, men ikke *fransk*! Augdow (i tekst som i register) må vel være kortets (russiske) Gdov (ved Peipus-søen). Det i dominiepolitikken vigtige »Reserhöft« nær Danzig (II s. 214) må være Rixhöft (der i sin tyske form endnu lader sig genfinde i selv nyere tyske atlas; nuv. polsk Rozywie). II s. 209 ser vi Gustav Adolf forbyde kornsalg fra *Vigen*; man spørger sig, med hvilken ret, indtil fortsættelsen: til danske bønder på Øsel, forklarer dette som den over for Øsel liggende del af Estland, d.v.s. *Wiek* (hverken i kort eller register).
10. Kritikken (i note 20) af Thyresson er urimelig, da denne blot *citerer* teksten, der pgl. sted udmærket kunne være f.eks. Sachsen-Lauenburg.

(lejlighedsvis lidt vel meget?) ud af sin læsning. Kun en enkelt gang har jeg fundet en direkte *fejl*, og da selv denne kaster visse perspektiver over de af præses rejste problemer, vil jeg et øjeblik dvæle ved den mystiske »enkemarkgrevinde af Gnoldsbach« (II s. 16 og atter s. 66), hvis interesser i Kurland stift (landet omkring Pilten) nu trues af Gustav Adolf, hvorfor den gode onkel Christian kommer hende til hjælp.

For at gøre en lang historie kort tyder markgrevetitlen på en Hohenzollern-tilknytning, dog hverken til den kurfyrstelige (brandenburgske) linie, den preussiske (hertugelige) eller den schwabiske (grevelige) linie; tilbage bliver de frankiske Hohenzollern'er, hvis sidste mand Georg Friedrich (gennem skabelsen af Gera Hausvertrag 1594 den egentlige grundlægger af dynastiets storhed) til sin død 1603 administrerede det Preussen, som kurfyrsterne eftertragtede så hårdt, at de – som præses kyndigt redegør for – længe førte en meget lav profil for ikke at støde lensherren Polen.

Da alle hans besiddelser som følge af hustraktaten tilfaldt kurlinien, kunne hans enke (Christian af Lüneburg–Mindens søster, Christian IIIs barnebarn, d.v.s. Christian IVs halvkusine) derfor alene hævde krav på hans privatformue, hvilken bl.a. var bundet i det Kurland stift, som Danmark efter prins Magnus-eksperimentet 1585 havde solgt til Polen! Derfor kunne Gustav Adolf nu true dette de jure polske område (midt inde på den vist svært tilgængelige kurlandske halvø). Men da Polen aldrig havde kongens mønt, havde forhandleren Georg Friedrich lagt pengene ud, d.v.s. besad en panteret (DNT II s. 652), som hans enke Sophie nu følte truet (d.v.s. foruden de udmærkede kort kunne en stamtavle formentlig have været til nogen hjælp?).

At jeg fremdrager denne »blækklat« (Gnoldsbach er selvfølgelig = Onoldsbach, Ansbachs »historiske« navn), skyldes alene, at dette eksempel så udmærket illustrerer den enorme *forskel* imellem de vilkår, der mødte Christian IV, når han forsøgte at ekspandere i Nordtyskland, d.v.s. et sammensurium af gamle retskrav, traktater, forpligtelser over for det være sig riget, kredsen, lens- og hanse- m.fl. byforbund, familieunioner etc. etc., medens Gustav Adolf normalt kunne røre sig ganske anderledes frit i Balticum, denne ene (og ubetydelige) undtagelse til trods!

Morsomt nok synes Gustav Adolfs »visioner« langt bedre belagt (om den gotiske vision se I s. 150, jfr. II s. 526); men til gengæld var denne i stand til at tøjle sin fantasi, når dagens politik skulle udformes. Men med hensyn til den »Weserübung« (II s. 406 ff.), som tiden desværre ikke tillader mig at komme nærmere ind på, virker det næsten, som om sven-

skekongens opdukken på den nordtyske arena omsider ligefrem driver de nordtyske småmagter (stærkt truet af Tillys hær) ind i Christians brede favn.

Efter at indledningen har præsenteret hovedaktørerne i små portrætskitser, der giver et levende indblik i, ikke blot hvad, men *hvem* det drejer sig om, går 2. del over til at skildre optrapningen Danmark-Sverige gennem de stedse voldsommere konfrontationer mellem Christian IV og hans så uforstående pacifistiske rigsråd.

Det turde høre til dette værks mange og bestemt ikke ubetydelige fortjenester at påvise, at problemerne langt fra har været løst med de store, autoritative kildeudgaver, først og fremmest *Erslevs* rigsrådsedition og *Laursens* storslåede traktatværk (endsige ved de herpå byggende arbejder som selveste Fridericias!).

Ja, måske er det netop denne delte udgavesituation, der til den dag i dag har befæstet indtrykket af, at medens rigsrådet ganske overvejende tog sig af den dansk-norske *indenrigspolitik* (alene undtaget netop forholdet til Sverige, hvor Stettin-freden gav det betydelige rettigheder), lå derimod *udenrigspolitikken* under Tyske Kancelli, der – tilmed uden en egen kansler – gerne antages totalt domineret af kongens person! Først gennem præses' store arbejde bliver man utvetydigt klar over, i hvilken grad det danske rigsråds drøftelser tog sigte på udenrigspolitikken, og det også langt uden for den nordiske Stettin-politik.

Vist som den første siden Laursen har præses gennempløjet de enorme aktmasser i Tyske Kancellis udenrigsafdeling, og selv om Laursen selvfølgelig har været ham en god hjælp, har denne kun sjældent kunnet tillade sig at dvæle ved enkeltheder. Her er såvel instrukser, koncepter, modtagne skrivelser etc. etc. studeret, hvilket naturligvis må kunne give et betydeligt mere nuanceret billede.

Helt overbevisende fastslår den danske kanslers tilstedeværelse og indsigt, når tilsyneladende rent Tyske Kancelliskrivelser skal udfærdiges; men især bliver de næsten stedsevarende rigsrådsmøder med besvarelser af kgl. propositioner et helt fantastisk grundmateriale til at belyse, ikke blot hvilken politik, der reelt førtes, men også hvad henholdsvis konge og råd mente, var den rette politik.¹¹

11. Med hensyn til arkiv-problematikken er det dog værd at erindre om, at rigsrådsarkivet først fra netop ca. 1621 bliver fyldigere og ud over »dokumenter« (håndfæstninger, traktater o. lign.) fra nu af også indeholder »papirer«, d.v.s. koncepter, indlæg o.s.v., mon i forbindelse med, at Manderup Parsberg 1621 overdrog arkivet til Esge Brok? (*Erslev III* s. 458 ff.).

Følgelig kommer *tilstedeværelsesproblematikken* til at spille en afgørende (måske for stor?) rolle, og ud fra det korrekte synspunkt, at rigsrådet var en helhed, d.v.s. at mindretalsopfattelser ikke direkte kan læses ud af materialet, antager præses tit og ofte, at en rigsrådsopposition indiceres gennem *fravær*, hvilket igen slutes ud fra manglende underskrifter på den sluttelige (måske vel kompromisagtige?) rigsrådsindstilling.

På baggrund af de mange vitterlige resultater præses her når frem til, kan det måske virke småligt også her lejlighedsvis at måtte anke over ikke totalt gennemførte, ja eventuelt ligefrem overfladiske argumenter, og det så meget mere, som præses har gjort et arkivalisk scoop ved at fremdrage en specielt Christian IV'sk kilde af stor politisk-diplomatisk værd, nemlig de *vinkælderregnskaber*,¹² som man umiddelbart kunne frites til at opfatte som en parallel til Esge Brøks berømte dagbøger (med de fra et til tre kryds kulminerende med det kendte: *Libera nos domine*). Men disse viser sig at kunne bruges som en art »taffellister«, idet regnskabsføreren søger at dokumentere merforbruget ved at opnotere, *hvem* der pågældende aften var bedt til det kongelige bord; eventuelt kansler og rigsråder, der efter et forholdsvis resultatrigt møde allernådigst indbødes til en bid brød, eller fremmede gesandtskaber, om hvilke vor viden på dette tidspunkt endnu er højst sporadisk (jfr. I s. 276 ff. om det lidet kendte spanske gesandtskab).¹³

Præses er naturligvis ganske klar over, at uden- og indenrigspolitik ikke kan skilles ad. Men da han nu har truffet sit valg, d.v.s. udenrigspolitikken, kommer de mange og betydelige indenrigspolitiske problemer til at måtte underordnes denne, ud over det til sikkerhedspolitikken knyttede militærvæsen således også den økonomi, der er en forudsætning for, at noget kan sættes i gang. Måske kommer det ligefrem de i øvrigt så veloplagte portrætskitser (I s. 120-148) til skade, at samtlige rigsråder er

12. Pudsigt nok anføres arkivsignaturen (selvfølgelig Reg. 108 B) ikke under arkivfortegnelsen I s. 12, men først i forkortelseslisten s. 34.

13. Hvor store kildemæssige problemer endnu dette tidsafsnit rummer, ses af, at jeg ganske tilfældigt fandt et vist ellers ganske uomtalt besøg af biskop Philip Sigismund i København 1618 (d.v.s. givet i forbindelse med Verden-sagen) i Ehrencron-Müllers Forfatterleksikon (III s. 496), idet Niels Heldvad til lejligheden skulle have forfattet et (tabt) skuespil. Niels Heldvad skrev i øvrigt også om 1618-kometen, som Sivert Grubbe nævner i (en tilføjelse til) sin dagbog (Da. Mag. 4, IV s. 57), i polemik imod *Erik Puteanus*, der i registeret defineres som »forfatter«. Der er vist forholdsvis ringe chance for, at læseren vil identificere denne med den kendte flamske humanist, en tid historiograf i Milano, Hendrik van der Putte, eller Henri du Puy (1574-1646). Erycius Puteanus' udat. værk om kometen var hans »Paradoxologica«.

søgt vurderet alene ud fra deres (tænkte) udenrigspolitiske synspunkter, da det udmærket kunne tænkes, at mange (om ikke ligefrem de fleste?) hovedsagelig følte sig indenrigspolitisk engageret og derfor i udenrigske anliggender blot fulgte trop med de på dette specialområde toneangivende? I hvert fald forekommer det mig, at en karakteristik hovedsagelig ud fra udenrigspolitisk virke simpelthen ikke kan yde mange rigsråder fuld retfærdighed.

Når således Holger Rosenkrantz frapperende ofte savnes blandt rigsrådsunderskriverne, er det – ud over denne rigsråds store engagement i adskillige af tidens almene reformer – værd at erindre, at idet rigens kansler Jacob Ulfeldt så hyppigt var anvendt i tidskrævende gesandtskabsrejser, var det gang på gang netop den lærde Holger, der vikarierede i dette tidskrævende embede (til I s. 462 jfr. Erslev s. 307; desuden KBB passim).

Præses er nemlig ganske klar over, at Norges statholder *ikke* kan tælles med i hans yndlingsstatistikker over deltagende/fraværende råder, idet denne naturligvis skulle have særskilt (helt undtagelsesvis) indkaldelse for at komme til stede (f. eks. I s. 139 o.o.).

Når således kgl. majestæt med det halve rigsråd (II s. 77-79) 1622 ved afslutningen af en herredag med afsigelse af talrige domme var på vej til Norge, turde diskussionen om en eventuel rådsminoritet være synderlig svagt funderet: (s. 78 andet afsnit) »Alligevel ser det ud til« – »To rigsråder skimtes« – »sandsynligvis« – »må antages«, så meget mere tvivlsomt som »Det til kongen overrakte eksemplar er ikke bevaret« (understreget ved, at denne sætning ligefrem gentages i note 27, næsten som en advarsel). »Disse to råder må antages« – »Samme interesse havde« kansleren – »Der synes dog«, hvorefter præses – i en forsinket erkendelse af, at originaldokumentet *ikke* er i behold (om kopiers manglende underskrifter se nfd. s. 85) noget mat fortsætter (på s. 79): »Herpå tyder et lille, om ikke ganske afgørende indicium« og slutter med »en nærliggende tanke«, hvor læseren forlængst er nået til den mest nærliggende forklaring på de manglende underskrifter (på kopien NB), at råderne skulle pakke til den nært forestående rejse.¹⁴

14. Endnu et desværre langt fra atypisk eksempel på, hvorledes præses' kategoriske domme mildest talt afsvækkes gennem redegørelsens utallige forbehold i 2. bind s. 258 (fra midten): rådsflertallet synes --- det var sikkert --- (nogle) synes dog --- herpå tyder --- (hvilket) turde indicere --- (og fra s. 259) det er interessant --- (derfor) turde --- (også Anders Sinclair) turde --- (hvilket) muligvis også gjaldt (andre) --- og: Endelig taler den indre sandsynlighed for; d.v.s. at det er præses' helhedsbetragtning, det én gang tagne standpunkt, der indlæses i et alt for ofte modvilligt materiale, og holdbarheden af

Den øverst II s. 259 anførte betænkning (af 14. april 1624) med tilhørende overslag behandles udførligt i 7. bogs 11. kapitel (II s. 219 ff., spec. s. 222) og drejer sig bl.a. om den fæstningssag, hvor præses finder, at rådet konsekvent stikker hovedet i busken (jfr. den bl.a. s. 258 omtalte »katastrofeblindhed«), med det resultat, at her for en gangs skyld et rådsmindretal vil give kongen *mere* end deres pacifistiske kolleger.¹⁵ Det er ganske rigtigt, at Anders Sinclair *ikke* ses at have underskrevet det bevarede overslag over en beskeden fæstningsgarnisonering, hvilken dog blot udgør et *bilag* til rådsbetænkningen. Men kunne årsagen ikke lige såvel være den, at dette skånske overslag var *udarbejdet* af den kgl. generalissimus i Skåne, rigsrådets specialist i militære anliggender, oberst over Skånske regiment hr. Anders Sinclair?

I hvert fald er det netop her et kildent emne at operere med manglende underskrifter. Har f.eks. Anders Sinclair underskrevet selve den rådsbetænkning, hvortil overslaget som nævnt blot er et bilag? Her er for en gangs skyld bevaret to (2) ligeværdige originaler, af hvilke hverken Sinclair eller kansleren har underskrevet A, men begge B, der til gengæld mangler Tage Thotts signatur, så meget mere underordnet, som denne råd skal have ført begge originaler i pennen! (Erslev s. 406, jfr. s. 402). En meget farlig metode.

Uanset om man altid kan være fuldt ud enig med præses i alle hans flittige nærlæsninger og tolkninger ud fra helhedsvisionen, er der i gennemgangen af de talrige møder konge og råd imellem meget af blivende værdi. Blot eksempelvis kan nævnes fundet af 14. marts-kopien (II s. 225), d.v.s. kanslerens koncept til svar på svenske skrivelser, hvilken mirabile dictu er blevet kastet af i Tyske kancellis arkivmasser og følgelig til dato godt gemt for en forskning, der ikke har haft præses' helt fantasti-

---

præses' teoridannelser efterprøves ikke (f.eks. ved at diskutere alternativer), men bygger ofte på »den indre sandsynlighed«.

Om man vil, kan man fortsætte (midt på s. 259): Tilbage står (5 råder) --- af disse --- bør de fire have stemt for (da noget ellers næppe ville være sket) --- dog forudsat --- I spidsen stod sandsynligvis --- At (også) Anders Bille (var med) støttes af --- (hvilket dog kan) forekomme inkonsekvent, da han vist nok (egentlig var af den modsatte mening).

Mon ikke læseren kommer lidt i tvivl om, hvem det er, der her er inkonsekvent? Der fortsættes med nok et: »indiceret«, og på s. 260 det stærkt indskrænkende »uden tvivl«, hvilket igen »indiceret af«. Hvad endelig angår Esge Brok, udvises omsider en hartad utrolig resignation, »intet sikkert fingerpeg«!

15. Det er dog langt fra givet, at fæstningerne virkelig var i så dårlig stand, at de ikke relativt hurtigt kunne sættes i effektiv forsvarsstand, jfr. at Gustav Adolf, da det kom til stykket, foretrak at angribe dem »bagfra«, se ndf. s. 90; i hvert fald synes fæstningsargumentet i Christian IV's mund normalt at betyde garnisonering, d.v.s. *bevilling* til hvervninger, hvis mål rigsrådet ingen kontrol havde med.

ske energi til at gennemarbejde disse mængder (og i sig selv er den følgelig et udmærket argument for kanslerens engagement i såvel Danske som Tyske kancellis anliggender).

Men med en smålighed – der måske kun kan sammenlignes med Christian IVs storslåede smålighed i f. eks. topsejlsaffæren (I s. 406 f. og s. 413 f.) og Gustav Adolfs privatvin (II s. 176 f.) – vil jeg dvæle et øjeblik ved *Haderslevmødet* 1624 (II s. 411 ff. = bog 9 kap. 7): »Dette vigtige møde har da heller ikke tidligere været beagtet« (hævder note 3 til s. 411); men forskningen har været lovligt undskyldt, da »Aktstykker fra selve mødet ikke er bevaret«, d.v.s. at forhandlingerne »sandsynligvis« har været mundtlige.

Med sin fantasi og store indlevelsessevne er præses alligevel i stand til detaljeret at rekonstruere dette *vigtige* møde, på hvis dagsorden må have stået såvel den nordtyske som den svenske og holstenske politik samt visse formalia vedrørende Halberstadt stift. Ja, s. 414 indkredses kongens *andet motiv* til mødet, om end de manglende kilder (s. 418) nok engang medfører de så karakteristiske forbehold: »Kongen synes«.– »Herpå tyder« – »rådet har utvivlsomt« – »sikkert nok« og »troligt nok«, hvorpå opregnes en række (formentlige) resultater af dette til nu ukendte rigsrådsmøde, der (s. 415) karakteriseres som en veritabel *tvækamp* mellem konge og råd!

Først i note 40 (ad s. 418) dukker en lille betænkelighed op, idet rigsrådet i februar 1625 henviser til *forrige møde*, hvilket viser sig at være det tidligere (og velkendte) *juli-møde*, d.v.s. at rådet ligefrem synes at have »glemt« dette *vigtige møde* i november i Haderslev?

En eller anden form for kildemateriale må der dog være, for at man kan tro på et sådant *vigtigt mødes* eksistens. Og såvidt jeg kan se, viser det sig at være *svenske* efterretninger med ikke uvæsentlige variationer, des fjernere vi kommer fra Danmark.

Axel Oxenstierna ved (18/11), at »kongen og nogle rigsråder mødes i Jylland« (AOSB I, 2 s. 781), men han må ikke have Anders Svensson (se Tandrup s. 509 note 5) til kilde.

Den svenske gesandt Rasche skriver (20/11) om en *rigsdag* i Haderslev (II s. 411 note 2), medens den med danske forhold efterhånden ret fortrolige Anders Svensson (30/10!) beretter om en kommende *herredag* i Haderslev i *Holsten!* (Tandrup s. 509 f. med noter).

D.v.s. at hvad de *primære* svenske kilder (altså ikke Axel Oxenstierna) er enige om, er en *dag* i Haderslev, og minsandten om vi ikke år efter år finder, at de to samregerende hertuger omkring 1. november mødes i netop Haderslev for at holde dag, d.v.s. *landdag* (utvivlsomt sammen

med deres holstenske råder), hvilket ikke-kyndige i dansk-holstensk statsret naturligvis vil have lidt svært ved at finde ud af.

Christian IV er påviseligt i Haderslev 9. november (og vist rejst igen 29. november), medens kansleren længe dvæler i København¹⁶, idet han først 13. november kommer til Haderslev, netop som de 10. november ankomne Halberstadt-gesandter afrejser (Da.Saml. II,3 s. 375). Allerede 29. oktober havde Christian mindet kansleren om, at det hastede med at få ordnet Halberstadt-sagen, utvivlsomt (som præses da også mener) en påmindelse om, at Halberstadt stift ikke var tilfreds med kongens løfter, men ønskede en rigsrådsgaranti (Egh.Br. s. 389); men dette *vigtige* Haderslevmøde omtales dog ikke med ét ord, og så sent som 25. januar 1625 ses (if. Erslev s. 439) Halberstadt at kvittere for kongens underskrift alene (jfr. at Laursens tekst, »det af kapitlet opsatte dokument«, blot *opregner* de danske råder, d.v.s. ganske uden deres segl eller signatur).

Lige så mange vidnesbyrd Regesta afgiver vedrørende landdagen i Haderslev (jfr. også Egh.Br. s. 390 ff.), er der til gengæld ikke spor af danske rådets tilstedeværelse (ud over den sent kommende kanslers), ja så centrale personer som Anders Bille og Tage Thott var muligvis endnu på deres inspektionsrejse i Bohus len (omtalt II s. 423 ff., jfr. Gustav Adolfs brev af 1. november, note 31 til s. 424).

Det er næsten, som om præses' iverigdom og fantasi omsider er ved at slippe op. I stedse højere grad er henvisningerne nu blot til Anders Svensson-udgaven, der skønt fra 1971 på flere punkter synes at være skrevet senere end disputatsen. Måske burde netop dette arbejde have vist præses det nyttige i at placere detailproblemer i specialafhandlinger, således at vi her kunne have koncentreret os om det væsentlige?

På denne baggrund turde »Sandsynligheden for --- et ekstraordinært rådsmøde i Haderslev« i november 1622 (II s. 92 ff.) blive mere tvivlsom, end selv præses' indbyggede forbehold (»sandsynligheden taler for« etc.) viser, idet kilden her alene er den da i danske statsretlige forhold endnu højst usikre Anders Svensson. 22/11 lader denne kongen med rigens råd være i Haderslev (Tandrup s. 216), men samtidig kalder han mødet en *rigsdag*, der i næste depeche (af 26/11) kaldes en *herredag* (ib. 217), hvilket naturligvis går på den vitterligt afholdte *landdag*, hvor med fuld sikkerhed alene Riberhuslensmanden Albert Skeel ses at have været til stede (han skulle for øvrigt umiddelbart efter til Svavsted), samt muligvis den nyligt udtrådte olding Manderup Parsberg. Som kansleren ses at

16. Fig. er et brev fra kongens rejse (Næstved 4/11) påtegnet »med kancellidrengens skrift«, idet kansleren *ikke* fulgte med kongen (KBB 1624-26 s. 266 f. med note).

ekspedere løbende sager i København, kunne Esge Brok holde fri (23/11-2/12 er dennes og fruens færden vel belyst i Randers og omegn, Da.Saml. II,2 s. 297 f.).¹⁷

Netop den af præses (II s. 93) skildrede situation med lynindkaldelse af de nærmeste jyske råder til hastemøde i (NB) nærmeste *danske* by, d.v.s. Kolding, indicerer stærkt, at der *ikke* havde fundet et sådant umiddelbart foregående møde sted (i Haderslev), og de udførlige noter til Anders Svensson-udgaven (note 4 til s. 216) viser, at præses i 1971 (grundet den totalt manglende omtale i vinkælderregnskaber, skrivekalendere eller Egh.Br. etc.) var gerådet i svare tvivl, og netop den nævnte »sandsynlighed« svækkes i allerhøjeste grad af, at hans egen note 5 (til II s. 92) henviser til denne særdeles skeptiske Tandrup-note til Svensson-editionen.¹⁸

Her aner man en speget ophavssituation med en »Ur-Tandrup« (ældre end 1971), hvis rigsrådsmødeteori kraftigt afsvækkes af Tandrup 1971, men derpå (trods henvisning til 1971) genoptages i Tandrup 1979. Til nu har jeg blot fundet én historiker, der turde lade det danske rigsråd holde møde i netop Haderslev, Slange i 1604.¹⁹

I disse mine kritiske bemærkninger har jeg i hovedsagen søgt at varetage rigsrådets interesser over for præses' vel rosenrøde kongeportræt; men da vi når frem til Knærød-konfrontationen 1624, er det nu omvendt ikke mere rådet, der kritiseres for dets »katastrofeblindhed« (II s. 252), men sangvinikeren Christian IV, der slet ikke har fattet situationens alvor (f. eks. II s. 333 »selvmordsalternativet« m. fl. lign. udtryk). Da rollerne således er byttet om, må opponenter skifte hest; for en gangs skyld er jeg her langt mere forstående over for Christians tilsyneladende spillet højt spil over for det til tænderne rustede Sverige.

Det billede, præses her opridser, er et passivt og således nærmest totalt »afrustet« Danmark (jfr. II, s. 523), der i toldsagen m.m. har tilladt sig at irritere den Gustav Adolf, der i maj 1624 har opnået stilstand med Polen og som følgelig anses frit stillet over for Danmark.

17. Jfr. at Anders Svensson (Tandrup s. 220) lader konge og rigsråd drage til Hans den Yngres begravelse i Sønderborg; men furersedlen (KBB 1621-23 s. 474) af 18/11 viser alene hofpersonalet, ikke en eneste rigsråd.

18. Det er her, at Anders Svensson placerer beretningen om en veritabel konfrontation mellem konge og råd (Tandrup s. 225), mon kilden til traditionen om, at Albert Skeel på denne tid skulle have sagt majestæten sin uforbeholdne mening? (omtalt II s. 95 med note 23).

19. E. Ladewig Petersen: Veritas et honor regis (1974) s. 39 f.

Rent bortset fra, at Gustav Adolf nu konstant ses nervøs for, hvorvidt Polen nu også ville overholde den indgåede stilstand (således trænger han s. 328 til opmuntring gennem pålidelige efterretninger fra Livland, jfr. atter s. 358 f.), turde et af de for en dansker interessanteste resultater af læsningen af dette detailmættede værk være det svenske folks gennemgående *krigstræthed*; penge haves ikke, stænderne *vil* have fred, gejstligheden, som man normalt kunne stole på i Polensagen, var højst uglad for krig med Danmark, og minsandten om der ikke ligefrem opstår bondeoprør ved grænsen (II s. 250).

Det er i sådanne situationer, at præses viser os makkerparret Gustav Adolf og Axel Oxenstierna virtuost udfolde sig specielt ved den måde, hvorpå de groft manipulerer de forfatningsmæssige organer, især ved konstant at vinde »håndplukkede udvalg« for deres politik, og derpå gennem disse at majorisere råd, bispekollegium og endeligt derigennem stænderne, der dog højst modvilligt bøjer sig: ja lejlighedsvis ser det ud, som om Christian IV's diverse aggressioner (som netop toldsagen) kommer så belejligt, at Oxenstierna netop derved kan overbevise stænderne om jutens evindelige træskhed (om ikke andet synes Peder Galt altid at være rede til at forsyne svenskerne med dokumentation for danskernes fjendskab).

Alligevel virker det også her, som om præses overspiller sine kort. Vist i marts 1624 lader han Axel Oxenstierna lægge »detailleret krigsbudget« (II s. 240), hvilket skal vise, hvor *tidligt* denne centrale person for alvor opererer med tanken om krig med Danmark; men kilden (note 40 med henvisning til Norberg s. 209) viser os blot en ansvarlig statsleder, der inden en rigsdag *må* have overblik over, hvad de højst *forskellige* teoretiske muligheder egentlig ville koste, og rent bortset fra at vel netop dette omkostningsspørgsmål kunne virke afsvalede på selv rigsdagens mest danskfjendtlige brushoveder (jfr. at præses s. 254 gør opmærksom på, at den svenske rigsdagsproposition faktisk *lovede* skattenedsættelser, hvis man altså blot gik med til det her endnu engang!), viser det sig, at Axel Oxenstierna faktisk syslede med *to* (2) dansk-polske tanker, ideer eller bedre *overslag* (krigsbudget virker stærkere); dertil kom yderligere en Danzig-plan (på 18.000 mand), desuden en preussisk plan, »även andra kalkuler finns«, slutter Norberg sobert. Og standardværket Sveriges Krig synes ikke at have fundet denne civilists »kalkuler« af nogen interesse.

Vel har Sverige tilsyneladende en knusende militær overlegenhed, således 27.000 mand i selve Sverige (II s. 352), og vel har stilstanden med Polen givet det frie hænder over for Danmark, »så godt som« (II s. 285) tilføjes dog. Men heraf bindes de 11.000 mand ved grænsen, ifølge Sveri-

ges Krig (op. cit. II s. 163) rent *defensivt*, og selv om der samles henved 14.000 mand i Stockholm, er den offensive styrke på mindre end 8.000 mand (ibid., Bilagsbind I, Sveriges Sjökrig s. 153), og for mig at se er placeringen i høj grad forårsaget af, at man herved på én gang kan true Danmark som det upålidelige Polen; thi formålet ses straks at være en art *combined operation*, hvor man alt efter behov kunne sende styrken til Livland, eller – hvis Knærød-forhandlingerne bristede – imod det danske sundområde (hvilket øjensynligt må betyde, at Gustav Adolf ønskede at omgå den danske fæstningslinie i Skåneprovinserne, hvilken han følgelig må tillægge en større værdi end præses).

»Sagens alvor synes slet ikke at være gået op for« Christian IV, finder præses (II s. 295); men hans hovedkilde til det militære væsen – der i øvrigt ikke ligger ham meget på sinde – er *Sveriges Krig*, som med hensyn til de danske forberedelser bygger, ikke på dansk kildemateriale, men på den bevares sobre Anders Svensson, der næppe kan have været 100% velorienteret om det danske forsvar i dets helhed (og som specielt undlader at indberette selvfølgeligheder som de nationale tropper og rostjenssten, faktorer, som forlængst var Gustav Adolf velkendte).²⁰

Og strengt taget er disse tal faktisk underordnede, idet det afgørende moment ved denne i virkeligheden højst hasarderede angrebsplan er *flådernes* potentiel. Igen *tæller* præses skibe²¹ og når (på den famøse s. 352) til »en velmobiliseret orlogsflåde på 26 orlogsskibe, 23 galejer, 13 lejede handelsfartøjer foruden visse andre mindre skibe« (eksakt = 6), d.v.s. 68 skibe, hvor overfor Christian IV blot kunne stille 10 orlogsskibe samt 14 defensionsskibe (og en eventuel galejstyrke).²²

Men også disse tal er uden nogen som helst relevans; rent bortset fra et umådeligt antal af de svenske skibe må have været troppetransportskibe, d.v.s. *uhyre sårbare mål* for en beslutsom angriber, erklærer Sveriges

20. Sveriges Krig II s. 163 regner alene med hvervningerne (anslået til max. 6.000 mand), »Dessutom var allmoge uppådad«. Men allerede i december 1622 havde Svensson detaljeret redegjort for de nationale regimenter (Tandrup s. 222), hvortil kommer den helt oversete rostjeneste samt de ovenomtalte skånske garnisonstropper oma. I det hele taget finder jeg, at specielt KBB giver indtryk af en langt bedre dansk forberedelse, end præses (stort set på grundlag af Sveriges Krig) kan finde.

21. Det er højst uretfærdigt imod Peder Galt at lade denne (II s. 269) indberette om en svensk flåde på 440 skibe. Rent bortset fra at kilden skriver 400 (!) firretuifve (Peder Galts Depecher, udg. Nils Ahnlund (1920), s. 114), har udgiveren i sit forord (s. vii) gjort opmærksom på, at talangivelser normalt »sløres« ved, at første ciffer dubleres (2200 = 200 o.s.v.).

22. At Anders Svenssons og Christian IVs opgivelser på skibe tilfældigvis falder sammen (note 41 ad II s. 308), viser ikke, at det nødvendigvis er de samme skibe.

Sjökrig (Bilagsbind I s. 51), at den danske flåde var *second to none*, samt (s. 42) – nok så relevant – at de svenske skibe normalt var ringere bestykket end de danske. Faktisk får man indtryk af en skærgårdsflåde (med stor vægt på galejer) over for den danske højsøflåde med fast, veløvet mandskab.

Kunne man blot tælle kanoner, ville jeg vove, at man fandt en knusende *dansk* maritim overlegenhed, og det så meget mere, som Anders Svensson har indberettet, at en eskadre på tre danske skibe, hvor iblandt flådens stolthed, to af de største skibe (Patientia og Svarte Rytter), var på kondolencebesøg i Rostock, d.v.s. at de var fuldt udrustede og inden for rækkevidde (i hvert fald kaptajnerne var hjemme igen 7. juni, se Tandrup s. 451, jfr. KBB 1624-26 s. 148), men vel at mærke på en måde, der *ikke* kunne give svenskerne noget som helst påskud til at tale om danske krigsforberedelser.

I hvert fald bliver det en umiddelbar konsekvens, at Gustav Adolf i januar 1625 beordrer *store* krigsskibe bygget (Sveriges Sjökrig s. 33), marinearkæologiens triumf, kongens tragedie = *Vasa!* Og først på en sådan militær baggrund kan vi forstå, at svenskerne er »perplekse« (II s. 329), samt at Gustav Adolf viser en højst forståelig nervøsitet (II s. 327 og 336), da det jo er ham og ikke forhandleren Axel Oxenstierna, der skal vove pelsen, og skyldes Christian IV's optimisme ikke snarere, at han forlængst har gennemskuet Gustav Adolfs bluff og minsandten – hvad præses har lidt svært ved at forklare – tvinger sine forhandlere til at vise en smule mod og mandshjerte?²³

Når alt kommer til alt, finder jeg, at denne min skitserede opfattelse af det danske beredskab i sommeren 1624 faktisk passer bedre til præses' generelle teori og ikke mindst forklarer den despekt, hvormed kongen i den kommende tid behandler sit råd og den danske adel²⁴.

23. Til Gustav Adolfs nervøsitet hører givet også hans vished om, at hver eneste dag, der går, efter at ekspeditionskorpsset er embarkeret, forringes dets effektivitet betydeligt (jfr. hans brev til Oxenstierna, se II s. 336 med note 61). Måske troede Christian IV ikke selv på et skipperforlydende om, at svenskerne døde som fluer i Stockholm (II s. 323 med note 9); men der var udbredt pest i det sydlige Balticum, og i hvert fald 3. august traf man fra dansk side forholdsregler imod en evt. fra Sverige kommende epidemi (KBB 1624-26 s. 213, jfr. Tandrup s. 484 f. med note 8).

24. Adelshistoriker er præses dog ikke; som der er et og andet at undres over i indledningens adelsbiografier, turde her (II s. 250) omtalen af den svenske gesandt Johan Sparres »nære danske slægtsforbindelser« skyldes navnemagi (in casu at de svenske og danske Braher skulle være af samme slægt). I 1. bind (s. 124) berettes om den holstenske adels »traditionelle anti-svenske følelser«, hvilket i note 18 viser sig at være et citat (fra Palme, der ikke selv bringer nogen dokumentation for denne påstand).

Jeg skal nu til at runde af og vil derfor gerne én gang for alle understrege, at når det på trods af præses' grundige, omfattende og myreflittige studier alligevel ofte er sket, at opponenterne kan nå frem til ret varierende opfattelser af væsentlige forhold, skyldes dette naturligvis især arbejdets meget *absolutte* form; præses har én gang taget et standpunkt, som derpå fastholdes igennem hele materialdiskussionen, en metode, der afgjort er til fordel for den bredere læserkreds, som præses vitterligt har bestræbt sig på at nå, men måske – for at blive i præses' egen yndlingsterminologi – til *bagdel* for hans renommé?

Af ubestridelig blivende værdi er ikke mindst skildringen af selve det diplomatiske spil (et morsomt eksempel på den næsten klassiske *protokolstrid* II s. 286, hvor danske og svenske konkurrerer om retten til at åbne mødet), hvor ikke mindst præses' langvarige udlandsrejser har fremdraget meget, især *svensk* stof, hvorved usikre danske kilder (f. eks. koncepter) nu kan konfronteres med eventuelt ligefrem den modtagne original og lejlighedsvis også modpartens reaktion herpå o.s.v.

Også min private kæphest, diplomatiets illegitime slægtning efterretningsvæsenet, belyses her grundigt og morsomt. Det kunne måske have været understreget, at den ekspedite henrettelse af den polske superagent Anders Andersson (II s. 194 og 210) bestemt *ikke* skyldtes elskværdighed over for Sverige, snarere tværtimod, da en nådig hængning ikke blot frelste ham fra en værre skæbne i Sverige, men også effektivt lukkede munden på en kilde, der tænkeligt kunne have bidraget til oprulningen af den omfattende polske efterretningsvirksomhed fra Halland.

Og vel har det længe været kendt, at den kongelige kunstspecialist, selveste Christian IV's hofmaler Peter Isaak, var engageret af det svenske efterretningsvæsen, idet hans »ansættelsesbrev« minsandten ligger i Danske Kancelli (I s. 398 note 11). Tit og ofte citerer præses hans indberet-

---

I betragtning af det meget nye (gerne utrykte) arkivstof, der fremlægges i dette værk, turde det måske være på sin plads at understrege, at også det allerede tilgængelige materiale kan give meget, f. eks. KBB, der langt fra ses udnyttet til bunds (jfr. bemærkningerne ovenfor om det danske beredskab 1624). Når der i 1. bind (s. 287) tales om at »skærpe toldkontrollen«, siges dette (i note 7) at ske ved en forordning, hvilket utvivlsomt skyldes ukritisk brug af Thyresson. Den *udat.* »forordning« viser sig at være en simpel *ordre* til Øresundsvagtskibet, jfr. at datoen er hentet fra den enslydende (dat.) ordre til vagtskibet i Store Bælt, og det turde være et normalt tidspunkt at udlægge vagtskibene omkring 1. april.

I 2. bind (s. 422 ad note 15) omtales missiver til Øresundstolden med henvisning til Anders Svensson, hvor (Tandrup s. 501 med note 2) missivet siges at være tabt. Men 29. aug. udstedes såvel en toldforordning som missiver til tolderne samt (i Sj.Reg.) et mandat til visitøren (KBB 1624-26 s. 237) med genpart af forordningen.

ninger sideløbende med toldagenten Anders Svenssons mere officøse. Og nok var hans primæransættelse utvivlsomt nederlandsk (materiale synes dog ikke bevaret); men da præses normalt ikke er ræd for at teoretisere over kilderne, savner man her for en gangs skyld omtale af den oplagte mulighed, at Peter Isaak hurtigt har henvendt sig til f.eks. den danske kansler, der må have øjnet en enestående chance for at plante efterretninger på Axel Oxenstiernas bord, d.v.s. at maleren sandsynligvis er blevet »vendt« til dobbelt- eller snarere tripleagent. I hvert fald er det oplagt, at da selv den ellers nøgterne Anders Svensson hen imod værkets slutning bliver nervøs, er hofmaleren i stand til konstant at sende en strøm af beroligende meddelelser.²⁵

Netop oprettelsen af agentposterne i henholdsvis Helsingør og Stockholm viser det stedse mere udviklede diplomati, om end den næppe altfor diplomatiske Peder Galt lejlighedsvis må have følt sig hensat til et uland (f. eks. II s. 152 f. o.o.).

Men hovedsagen er selvfølgelig den exceptionelt grundige redegørelse for politikens udformning såvel i Danmark som (i lidt mindre omfang) Sverige. Hvert aktstykke, der tænkeligt kunne belyse udenrigspolitikken og den dermed sammenhængende magtkamp mellem konge og råd, er endevendt, og det turde ikke mindst skyldes den overdådige dokumentation med de yderst redelige henvisninger i det fyldige noteapparat, at en opponent lejlighedsvis kan danne sig en fra præses' tese noget afvigende opfattelse, vel at mærke næsten altid på det redeligt af præses fremlagte kildemateriale.

Synet på Christian IV som politiker tror jeg ikke, at vi kan komme til enighed om: konklusionen fastslår, at kongen ikke *evnede* at gennemføre sin udenrigspolitik (II s. 517); men rigsrådet tillægges et stort medansvar, da kongens »målsætning således ud fra statsraisonens synspunkt var sund nok« (II s. 519), hvorfor det må have været rådernes standsegoistiske snæversyn, der fik dem til at prioritere *magtkampen* med kongen højere end udenrigs- og sikkerhedspolitik.

Hertil er blot at konstatere, at præses til støtte for sin generelle tese citerer George F. Kennan, der taler om *nationer* (jfr. II s. 521: de nationale danske interesser), d.v.s. at han totalt har glemt, at han (II s. 467)

---

25. Allerede II s. 38 er Peder Isaak »beroligende«, s. 46 kan han glæde Sverige med, at Danmark i hvert fald ikke støtter Polen, s. 214 advarer han imod Polen (d.v.s. nedvurderer faren fra Danmark), s. 387 er han atter »beroligende«, s. 426 benyttes igen den polske fare, medens han s. 427 »tvivlede« på nogle rygter; s. 447 »mente han ikke« og endnu s. 491 havde han »håb«.

fremhæver, at Christian IV *ikke* herskede over en nationalstat, men over »konglomeratet Danmark-Norge-Hertugdømmerne-den nordtyske indflydelsessfære«, og følgelig havde interesser, der ikke nødvendigvis faldt sammen med det *danske* rigsråd (jfr. kurfyrsten af Brandenburgs karakteristik nov. 1624, II s. 449, samt ovf. s. 78). Rigsrådets indflydelse syd for Kongeåen var følgelig ofte begrænset til, at det som »finansudvalg« kunne benytte bevillingsvåbnet under den voksende tillidskløft, med det efter min opfattelse lidet flatterende billede af Christian IV som gemen svindler, der konsekvent benytter selv øremærkede bevillinger efter behag (f.eks. II s. 506 f.o.). Resultatet bliver i hvert fald kort efter indførelsen af de toldkommissærer, der 1628 bliver til generalzahlkommissærene og sluttelig de landkommissærer, der skulle kontrollere, at rigsrådets skatter brugtes efter bevillingernes formål.

Kort sagt, hvor god en politiker var Christian IV, når han på et tidligt tidspunkt burde kunne have indset, at han *ikke* kunne gennemføre sin politik (i den bestemte udformning, han fandt den rigtig) i *samarbejde* med den forfatningsmæssige institution rigsrådet, og så alligevel blev ved at forsøge (med halve forholdsregler etc.).

Tit og ofte under præses' psykologiseren genkalder man sig citatet (II s. 295) om »den gabende kløft mellem det operationelle og det psykologiske miljø«. Mit yndlingscitater er og bliver den kloge Mecklenburgers karakteristik (II s. 196 med note 31) »at sagerne havde mere magt over ham end omvendt«.

Men lad mig da slutte med dette: tit og ofte er en disputats (tilstræbt) final, det afsluttende ord i sagen. Denne bogs styrke og interesse ligger for mig at se især i den verden, den åbner for, ved at vise, hvad forlængst tilgængelige kilder kan bruges til, samspillet imellem udenrigs-, indenrigs- og forfatningspolitik.

For fremtidig forskning vil den være både til inspiration og ikke mindst et såre nyttigt arbejdsredskab. Lad så gå, at flere af præses' problemløsninger tænkeligt skal modificeres en kende; det vil i meget høj grad være netop de af præses *rejste* problemer, fremtiden vil komme til at beskæftige sig med.

Lad mig da endelig hjerteligt lykønske præses ved afslutningen af disse studier, der faktisk viser sig at være påbegyndt for henved 20 år siden.